

Ioanis Zozulak (Presov)

Η Ελευθερία του Ανθρώπου στα Έργα των Βυζαντινών Συγγραφέων

Σήμερα στον κόσμο υπάρχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον για το θέμα της ελευθερίας του ανθρώπου,¹ αλλά πολλοί δεν σκέφτονται πως η ευαισθησία για την ελευθερία έχει τις ρίζες στη χριστιανική διδασκαλία. Η ελευθερία του ανθρώπου είναι ένα από τα πολύ επίκαιρα θέματα της φιλοσοφίας καθώς και της κοινωνικής ζωής, επειδή αφορά την ύπαρξη του ανθρώπου. “Ο άνθρωπος είναι κοινωνικό όν. Γεννιέται και ζει σε κάποια κοινωνία. Εκεί αναπτύσσεται η κοινωνικότητα και εκδηλώνεται η ελευθερία του. Ταυτόχρονα η κοινωνία προσδιορίζει και συνεπώς περιορίζει την ελευθερία του.”²

Στην ιστορία παρουσιάστηκαν διάφορα απελευθερωτικά κινήματα. Στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Νοτίου Αμερικής και της Αφρικής συνδέθηκε ο αγώνας εναντίον της αποικιοκρατίας και των συνεπειών της με μια επαναστατική θεολογία. Η χριστιανική θεολογία των περιοχών αυτών έγινε επαναστατική, ενώ η επανάσταση προσέλαβε θεολογικό περιεχόμενο. Επίσης γίνεται λόγος για την ελευθερία του λόγου, για την ελευθερία της σκέψης, για την ελευθερία της συνείδησης, κλπ. Εμείς δεν θα ασχοληθούμε με διάφορες πλευρές της ελευθερίας, αλλά θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε την ελευθερία του ανθρώπου στα έργα των βυζαντινών συγγραφέων, οι οποίοι καταλαβαίνουν την ελευθερία ως απελευθέρωση της καρδιάς από την τυραννία των παθών. Ο άνθρωπος δηλαδή απελευθερώνεται οντολογικά από την αμαρτία και τον διάβολο και αποκτά τη

---

¹ Αυτή η μελέτη είναι ένα μέρος του επιστημονικού προγράμματος Fenomén slobody – hodnota kultúrnej a sociálnej identity (VEGA 1/0276/11).

² Μαντζαρίδου Γ., Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή, Θεσσαλονίκη 1996, 61.

χαρισματική ελευθερία, η οποία πραγματώθηκε στο πρόσωπο του Χριστού με το έργο της θείας οικονομίας.

Η ελευθερία κατά τη βυζαντινή παράδοση είναι η φυσική κατάσταση ύπαρξης του ανθρώπου “κατά φύσιν”. Η ελευθερία του ανθρώπου δηλαδή συνδέεται στενά με τον τρόπο υπάρξεώς του. “Τα κτιστά όντα δεν είναι ελεύθερα από τη φύση τους, γιατί δεν είναι αίτια της φύσεώς τους. Ο άνθρωπος είναι κτιστό ον. Έχει το “είναι δεδανεισμένον”, δηλαδή δοτό. Αυτό σημαίνει ότι και η ελευθερία του είναι δοτή.”³ Ο άνθρωπος είναι κτιστός και περιορισμένος στη φύση του. Μόνο ο άκτιστος και άπειρος Θεός έχει άκτιστη και απόλυτη ελευθερία, όπως υπογραμμίζει ο Γρηγόριος Παλαμάς.⁴ Αυτό σημαίνει ότι απόλυτα ελεύθερος και κυριολεκτικά αυτεξούσιος είναι μόνο ο Θεός, αφού ως ο όντως Ων δεν υπόκειται σε καμιά φυσική ή μεταφυσική αναγκαιότητα.⁵

Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο με απόλυτη ελευθερία της βούλησής του.⁶ Η ιδέα της δημιουργίας του κόσμου με μόνη τη βούληση του Θεού έχει κατά τον Μέγα Βασίλειο ιδιαίτερη σημασία, επειδή υπογραμμίζει κυρίως το γεγονός ότι ο κόσμος δεν δημιουργήθηκε από ανάγκη, δηλαδή δεν είναι προϊόν φυσικής αναγκαιότητας του Θεού, αλλά αποτέλεσμα της απόλυτης ελευθερίας της θεότητας. Η εκδήλωση του αβιάστου θελήματός του⁷ και το δημιουργικό δεν είναι υποστατικό γνώρισμα μίας από τις υποστάσεις, αλλά κοινή ενέργεια της Αγίας Τριάδας.⁸

Κανένα χρονικό διάστημα δεν μεσολάβησε μεταξύ της ελεύθερης εκδήλωσης του θείου θελήματος για την δημιουργία του κόσμου και της πραγμάτωσής του. Ο Θεός δημιουργώντας δια μόνης της βούλησής του δεν έχει ανάγκη χρονικής παράτασης για την πραγμάτωση του θελήματός του.⁹ Δεν ενεργεί σωματικά ούτε χρειάζεται χειρωνακτική ή άλλη βοήθεια για την επιτέλεση του έργου του, αλλά κρατεί τα σύμπαντα με τη δύναμή

³ Μαντζαρίδου Γ., Χριστιανική ηθική, Θεσσαλονίκη 2000, 247.

⁴ Βλ. Γρηγόριου Παλαμά, *Αντιρρητικός προς Ακίνδυνον*, 3, 10, 8, Συγγράμματα, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1970, 184.

⁵ Βλ. Γρηγόριου Παλαμά *Υπέρ των ιερώς ησχαζόντων*, 3, 2, 12, Συγγράμματα, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1962, 666.

⁶ Βλ. Courtonne Y., *Saint Basile et l'Hellénisme, Étude sur la rencontre de la pensée chrétienne avec la sagesse antique dans l'Hexaméron de Basile le Grand*, Paris 1934, 27.

⁷ Βλ. Μεγάλου Βασιλείου, *Περί του Αγίου Πνεύματος* 8, 19: PG 32, 101BC. Εις την Εξαήμερον 1, 6: PG 29, 16D – 17A. Κατά Ευνομίου 2, 21: PG 29, 617C – 620A. Orphanos M., *Creation and Salvation according to St. Basil of Caesarea*, Athens 1975, 47.

⁸ Βλ. Ραντόβιτς Α., *Το μυστήριο της Αγίας Τριάδος κατά τον άγιον Γρηγόριον Παλαμάν*, Θεσσαλονίκη 1991, 106.

⁹ Μαντζαρίδου Γ., *Ουσία και ενέργεια του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον*, Θεσσαλονίκη 1984, 92.

του, χωρίς κανένα εξαναγκασμό της βούλησης.¹⁰ Είναι αποτέλεσμα της δύναμής του.

Η απόλυτη ελευθερία δεν μπορεί να υπάρχει στο επίπεδο της εγκομιότητας, όπως λέει ο Ισαάκ Σύρου.¹¹ Αυτό σημαίνει πως την απόλυτη και αυθεντική ελευθερία έχει ο Θεός, που είναι η πηγή του αγαθού και βρίσκεται πάνω από την αναγκαιότητα για οποιαδήποτε εκλογή. Ο Θεός δεν επιβάλλει καμιά μορφή δουλείας, γι' αυτό κανείς δεν έχει το δικαίωμα να επιβάλλει σε άλλο άνθρωπο τη θέλησή του ή να τον εξαναγκάζει σε οτιδήποτε, όπως τονίζει ο Γρηγόριος Νύσσης.¹²

Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα του Θεού ως λογικό και αυτεξούσιο ον: "Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν." (Γεν. 1, 27). Η αυτεξουσιότητα και ελευθερία του ανθρώπου αποτελούν οντολογικό γνώρισμα του κατ' εικόνα. Ο Γρηγόριος Παλαμᾶς εντοπίζει το κατ' εικόνα στην ὄλη ὑπαρξη του ανθρώπου.¹³ Ο νους και η λογική συνδέονται με το αυτεξούσιο και την προαίρεση του ανθρώπου, και αυτά του παρέχουν τη δυνατότητα να τρέπεται πότε στο καλό, και πότε στο κακό. Ο άνθρωπος πιστεύει ότι είναι ελεύθερος, όταν μπορεί να ικανοποιεί τις επιθυμίες του. Δεν καταλαβαίνει όμως ότι τότε γίνεται δούλος των επιθυμιών του, επειδή τα πάθη υποδουλώνουν και διαστρέφουν τον άνθρωπο. Στο ἔργο του Ντοστογιέφσκυ διαβάζουμε τα λόγια του Μεγάλου Ιεροεξεταστή: "Θα πείσουμε τους ανθρώπους πως θα είναι πραγματικά ελεύθεροι, μόνο όταν ξεπουλήσουν σε μας την ελευθερία τους. Θα τους επιτρέψουμε ακόμα και να αμαρτάνουν, γιατί είναι αδύναμοι, και θα μας αγαπούν γι' αυτό σαν μικρά παιδιά."¹⁴

Η δουλεία του ανθρώπου συνεπέφερε τη δουλεία ὄλης της κτίσης στη φθορά (Ρωμ. 8, 18). Η κτίση, συμμετέχοντας στην πτώση του ανθρώπου, αναμένει και αυτή την "ελευθερία της δόξης των τέκνων του Θεού." (Ρωμ. 8, 21). Ο αγώνας κατά των παθῶν είναι αγώνας για την ελευθερία, όπως λέει ο Συμεών Νέος Θεολόγος.¹⁵ Η χριστιανική ελευθερία απορρίπτει κάθε δουλική εξάρτηση και η πράξη του ανθρώπου είναι ελεύθερη, όταν είναι σύμφωνη με τη φύση. Όποιος εκτρέπεται στην αμαρτία, υποδουλώνεται στη φθορά και το θάνατο. Η πτώση του ανθρώπου στην αμαρτία είχε οντολογικές συνέπειες στο κατ' εικόνα του ανθρώπου, το οποίο αμαυρώθηκε από την αμαρτία. Η αμαύρωση του κατ' εικόνα σήμανε φθορά και

¹⁰ Μεγάλου Βασιλείου, *Περί του Αγίου Πνεύματος*, 8, 19: PG 32, 101BC.

¹¹ Ισαάκ του Σύρου, *Λόγος*, 65. Εκδ. Ι. Σπετσιέρη, 261.

¹² Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς Ἐκκλησιαστήν*, 4: PG 44, 665AB.

¹³ Μαντζαρίδου Γ., Παλαμικά, Θεσσαλονίκη 1998, 156.

¹⁴ Ντοστογιέφσκυ Φ., *Αδελφοί Καραμαζώφ*, 227-228.

¹⁵ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατηχήσεις* 5, Sources Chrétiennes, τόμος 96, Paris 1963, 468.

στο αυτεξούσιο του ανθρώπου, που αντί να οδεύει στην κατεύθυνση της ελευθερίας του πρωτοτύπου του βρέθηκε μέσα στην περιοχή της επιρροής του πονηρού.

Το θεμέλιο της απελευθέρωσης της ανθρωπίνης φύσης από την εξουσία του διαβόλου και της αμαρτίας τέθηκε με την ενανθρώπιση του Θεού Λόγου, ενώ με την ανάσταση του Χριστού επισφραγίστηκε η οντολογική απελευθέρωση του ανθρώπου από την πολλαπλή δουλεία του. Το λυτρωτικό έργο του Χριστού συνίσταται στο ότι μας “εξαγοράζει” από τη δουλεία και συνεπώς η ζωή μας του ανήκει ολοκληρωτικά. Η πραγματική ελευθερία χωρίς την οντολογική απελευθέρωση από την αμαρτία είναι ακατανόητη.

Ο αναγεννημένος εν Χριστώ άνθρωπος μετατίθεται από τη δουλεία της αμαρτίας στη “δουλεία” του Χριστού. Ο Απόστολος Παύλος θεωρεί τίτλο τιμής τον αυτοχαρακτηρισμό του ως “δούλου Χριστού”, επειδή τον συνδέει με την απολύτρωση (εξαγορά του) από τον Χριστό (πρβλ. “απελευθέρωσθε Κυρίου”. Α΄ Κορ. 7, 22). Ο ίδιος προσδιορίζει και τη φύση της νέας αυτής σχέσης με τον Χριστό: “... ήτε δούλοι της αμαρτίας· ελευθερωθέντες δε από της αμαρτίας, εδουλώθητε τω Θεώ” (Ρωμ. 6, 17). Και συνεχίζει: “Ὡσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη υμῶν δούλα τῆ ἀκαθαρσία καὶ τῆ ἀνομίας εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτως νῦν παραστήσατε τὰ μέλη υμῶν δούλα τῆ δικαιοσύνης εἰς ἁγιασμῶν...” (Ρωμ. 6, 19).

Η ενανθρώπιση, ο θάνατος και η ανάσταση του Χριστού αποτελούν ιστορικά γεγονότα της ζωής του, που έχουν για τον άνθρωπο απελευθερωτική σημασία. Ο Χριστός καλεί τον άνθρωπο στην απόλυτη ελευθερία, αλλά η μόνη δυνατότητα που έχει ο άνθρωπος για να απελευθερωθεί από την δουλεία στην αμαρτία και τον θάνατο, είναι να μετάσχει μυστηριακώς στο θάνατο και την ανάσταση του Χριστού. Μετέχοντας ο άνθρωπος κατά μυστηριακό τρόπο στο ζωοποιό θάνατο και την ανάσταση του Χριστού με το βάπτισμα μετέχει στις οντολογικές προϋποθέσεις της ελευθερίας του και δέχεται πραγματικά και χαρισματικά την απελευθέρωσή του από τη δουλεία.

Η ένταξη στο σώμα του Χριστού είναι η οδός της αληθινής ελευθερίας. Ο άνθρωπος, ο οποίος ζει εν Χριστώ, βρίσκει τον εαυτό του και την ελευθερία του στα πρόσωπα των άλλων και φροντίζει για τους άλλους. Με το να φροντίζει για τους άλλους προκόβει στην αγάπη και έτσι προκόβει στην ελευθερία. Η χριστιανική ελευθερία προσφέρεται σε όλον τον κόσμο, αλλά δε γίνεται πάντοτε δεκτή από τον κόσμο. Το κήρυγμα της χριστιανικής ελευθερίας προσφέρει τις λύσεις των κοινωνικών προβλημάτων, αλλά είναι πολύ σπουδαία η καλλιέργεια του πνεύματος της ελευθερίας. Η ελευθερία του ανθρώπου δεν αποτελεί μόνο ατομική υπόθεση, αλλά και

συνάρτηση των κοινωνικών δεσμών και σχέσεων, γι' αυτό Γ. Μαντζαριδής λέει: "Κανένας δεν υπάρχει μόνος του, αλλά σε σχέση με τους άλλους. Ούτε η ελευθερία του υπάρχει μόνη της, αλλά σε σχέση με την ελευθερία των άλλων. Η ύπαρξη των άλλων είναι η προϋπόθεση της ζωής και της ελευθερίας του καθενός. Συνήθως πιστεύουμε ότι η ελευθερία μας περιορίζεται από την παρουσία των άλλων. Έτσι οι άλλοι αντιμετωπίζονται ως εμπόδια για την ελευθερία μας. Στην πραγματικότητα όμως χωρίς τους άλλους δεν είναι νοητή η ελευθερία μας."¹⁶

Στο τέλος μπορούμε να θυμηθούμε τα λόγια του Π. Παυλόπουλου: "Κανένα πολιτικό σύστημα δεν έδωσε στην ελευθερία του ανθρώπου και στα ανθρώπινα δικαιώματα τέτοια σπουδαιότητα όπως ο χριστιανισμός που θεωρεί την ελευθερία του ανθρώπου όχι μόνο ως δικαίωμά του, αλλά και ως καθήκον του, επειδή ο αυθεντικός άνθρωπος είναι μόνο αυτός, ο οποίος είναι ελεύθερος, όπως το εξέφρασε ο Ρώσος φιλόσοφος Ν. Μπερδιάγιεφ ή Ντοστογιέφσκυ."¹⁷ Από αυτό φαίνεται πως ο άνθρωπος έχει το προνόμιο της ελευθερίας και αν χάσει την ελευθερία, παύει να ζει ως άνθρωπος. Αυτός είναι ο λόγος γιατί ο άνθρωπος πρέπει να σέβεται την ελευθερία του και την ελευθερία των άλλων.¹⁸

¹⁶ Μαντζαριδής Γ., Ορθόδοξη θεολογία και κοινωνική ζωή, Θεσσαλονίκη 1996, 72.

¹⁷ Zozulak J. (ed.), Byzantská kultúra v kontexte európskej civilizácie, Presov 2003, 167.

¹⁸ Για τη συζήτηση πάνω στο θέμα βλ. για παράδειγμα το βιβλίο *The Eight Dialogue between the Orthodox Church and the Group of the European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats, Building Europe through Reconciliation and Cooperation*, Thessaloniki 21-22, October 2004.